

ЮРІЙ ШЕРЕХ. ЛИСТИ ДО ОЛЕКСАНДРА СМОТРИЧА (1946–1950 рр.)

№ 1

Проф. Юрій Шерех
Фюрт, Фюрт, 20.7.1946.
Матильденштр. 1/1
ВПП Олександр Кам'янець¹
У Ганновері

Високоповажаний Пане!

Пробачте, що відповідаю з чималим запізненням на Ваш лист. Ваше, як Ви пишете “дещо”, я проглянув. Маю на увазі “На межі”, “Світло”, “Етюд” і “Той, день”. Тяжко говорити про твори людини, про яку не маєш найменшого уявлення – вік, літературний стаж, виховання, нахили, уподобання. Особливо тяжко, коли людина пише в, сказати б, Стефаниковому жанрі – новелі-мініатюри. В усякому випадку можу сказати, що коли це початок Вашої літературної праці, то початок, на мою думку, надійний. У новелях незаперечно літературна ерудиція і читаність, літературний смак і вміння мислити, і то мислити образами.

Сумнів може викликати самий жанр: вкладання трагічних ситуацій у такі мініатюрки вимагає багато майстерності й легко може приводити до враження деякої штучності, не зважаючи навіть на безперечне вміння створювати напружені ситуації й відповідний настрій. Сумнів може викликати тема чоловічої анархії в її негативних (“На межі”, “Той день”) чи позитивних проявах (“Світло”). Часом повороти фабули могли б бути подані обережніше. В “Світлі” згадка про перебування в палаці картин героя твору подана в такому місці, що сприймається як штучне накопичення жахів. В “Етюд” чи не зайві два вступні абзаци, які наперед розкривають тему. Зате кінцівка про сина подана в цій новелі дуже вдало. Стилістично в описових партіях вражає неприємно зловживання прикметниковими епітетами, що майже обов'язково з'являються мало не при кожному іменнику. Погляньте, наприклад, з цього погляду на третій абзац “Світла”.

Однак, не зважаючи на ці негативні зауваження або сумніви, речі Ваші при певній додатковій редакції можуть іти, на мою думку, в друк. А Вам, безперечно, варт продовжувати працю над прозовими речами, не обмежуючися, можливо, на мініатюрках.

Я був би радий одержати від Вас ще Ваші речі і невеличку інформацію про Вас як про письменника й людину. Якщо Ваші речі, що Ви надіслали вже, ніде не друковані, то прошу написати, чи бажаєте Ви, щоб вони були з невеличкими змінами видруковані.

Вашу адресу я передав експедиції “МУРу”² з проською висилати Вам збірники або повідомити Вас про умови висилання.

З побажанням добрих успіхів і пошану

Ю. Шерех.

¹ Кам'янець – псевдонім О. Флорука-Флоринського (від міста Кам'янець-Подільський, де народився письменник), який передував подальшому псевдоніму Смотрич (від назви річки Смотрич).

² Мистецький Український Рух (МУР) (1945–1948) – організація українських письменників, які проживали в таборах для переміщених осіб у німецькій еміграції у 1940-ві рр. МУР був утворений у вересні 1945 р. у місті Фюрт неподалік від Нюрнберга за ініціативою комітету, до якого входили І. Багрянний, В. Петров, Ю. Косач, І. Костецький, І. Майстренко та Ю. Шерех. МУР проіснував приблизно до кінця 1948 р. За цей час було проведено три з'їзди (1945, 1947, 1948) та декілька теоретичних конференцій. Головою організації за весь час її існування був У. Самчук. Організація об'єднувала письменників із різними поглядами на долю української літератури. Велика частина діяльності МУРу полягала в дискусіях про модернізацію української культури та наближення її до світової. Серед членів організації, загальна кількість яких сягала шістдесят одного, були В. Петров, І. Костецький, У. Самчук, Ю. Шевельов, В. Державин, О. Зуєвський, М. Орест, І. Багрянний, Ю. Косач, В. Барка, Д. Гуменна, Т. Осьмачка, О. Смотрич та Є. Маланюк. Перу письменників МУРу належали деякі з найоригінальніших творів української літератури ХХ ст. МУР опублікував низку збірок творів своїх членів, один альманах та декілька видань в серії “Мала бібліотека МУРу” у видавництві “Прометей”, що знаходилося в Новому Ульмі.

Високоповажаний Пане Олександрє!

Якщо Ви вже вирішили розкрити мені Ваш літературний псевдонім, то доведіть справу до кінця і напишіть мені, як Вас звати по батькові, щоб я міг християнським способом до Вас звертатися. Бо страх не люблю тієї європеїзованої офіційальщини. Мене звать Юрій Володимирович.

Вітаю Вас із вступом до консерваторії. Дуже радий, що Ваше бажання здійснилося.

До речі, якщо Ви – це Ви, то може б Ви вирятували мене в одній справі: я вже давно і безуспішно шукаю людини, яка могла б дати розумну, кваліфіковану й проблемну статтю з питань сучасної музики взагалі і української зокрема. Хотів дати таку статтю вже в “МУР”³, але нічого не вийшло і в понеділок 4.ХІ він іде в друк без музичної статті. Тепер хотів би дати щось таке в “МУР” 4, але... Так може б виручили? Коли це, природно, не перешкоджатиме Вашим плянам.

До речі, те, що я готував покваліфіковано “МУР” 3 до друку – я мусів його за пляном здати І.ХІ., але, як бачите, не встиг; було причиною того, що я затримав свою Вам відповідь. А сьогодні я витяг Вашого листа, що його одержав у Байройті, як листоніша приносить нового Вашого листа з “Фіналом”.

Але спершу відповім на попереднього листа. “Відчай” у “Часі” вміщений. Я писав, щоб Вам вислали примірники. Чи одержали? “Світло” я послав до “Часу”² теж. “Гість” поїхав проф. Подолякові³ до редакції “МУРу”. “Навернення”, “Тугу”, “Вихрестку” й “Старого” сховав до далекої папки. Вас чекаю коло Різдва.

Про ліризм нашої прози і боротьбу з ним. Що ліризм – хвороба нашої прози, я стверджую ще раз. Але боротися з ним треба дуже обережно. Уявіть собі протилежне: якби наша проза так-таки втратила свій ліризм. Чи не шкода було б. Все-таки він створив чимало чудесних речей. Хоч би Хвильового й Яновського взяти! Тому мені здається, що коли ми говоримо про нашу прозу взагалі, то слід було б ставити питання не про переборювання нашого ліризму, а про доповнення його творами іншого характеру. Щодо окремих авторів це означало б (може, трохи вульгаризовано): якщо хто може перебороти ліризм і творити речі мужні, чіткі, наднастрєві то повинен за всяку ціну домогтися цього. Але коли хто переконається в кількох спробах, що це в нього не виходить, – ну, що ж, нічого не вдієш, хай живе ліризм.

От є у Вас у Ганновері один хлопець, який пробує писати тугу сюжетну прозу, і це починає йому навіть удаватися. Будемо сподіватися, що він вийде в люди і скаже нам дещо нове. Чи вийде це у Вас? Не знаю. Спробуйте – спробувати варт, а якщо нічого не вийде, то що ж... Можна творити і ліричні речі добре. В усякому випадку – пробачте за трюїзм – краще добрі ліричні речі, ніж погані неліричні.

25 вересня 1945 р. було вироблено й підписано декларацію МУРу, у якій було проголошено основні засади творчості руху. Представники МУРу були поєднані спільною ідеологією, що не було притаманним письменникам-емігрантам перед війною. Останні надавали перевагу великій кількості дрібних угруповань замість створення одного об'єднання. Метою та гаслом МУРу була “велика література”. Діячі руху вважали за головне зберегти українську духовність у письменстві, своєю творчістю слугувати українському народові, українському читачеві й так прокладати шлях у світову літературу.

¹ Незалежність МУРу від партій позбавила його потужної видавничої бази. Тому для початку обмежилися малим обсягом – при інших газетах (“Час” і “Наше життя”) почали випускати “Малу Бібліотеку МУРу”. Першими було надруковано твори Ю. Клена (вступ до “Попелу імперії”), У. Самчука (розділи з “Юности Василя Шеремети”), І. Костецького (“Оповідання про переможців”) та Ю. Косача (“Ноктюри б-моль”). Згодом з'явилися місцеві журнали “Рідне слово” (Мюнхен), “Заграва” (Авгсбург), “Похід” (Гайденава). Також у Австрії видавалися “Звено” під редакцією В. Кримського та “Літаври” під редакцією Ю. Клена. 1946 р. почали видаватися “Збірники літературно-мистецької проблематики МУР”. Матеріал заснований на літературно-мистецьких дискусіях, що проводилися на з'їздах та конференціях членів МУРу. Представники руху намагалися створити альманахи, кожен з яких мав свою тему й напрям. Перший був присвячений романтизму та експресіонізму, другий – реалізму (проте останній не був виданий). У другій половині 1947 р. з'явився місячник “Арка” за редакцією В. Домонтовича, а від січня 1948 р. – Ю. Шереха. У червні журнал припинив своє існування. Гідний рівень книжки гарантувала спеціальна марка “Золота Брама”, що позначала схвалення цього видання МУРОм.

² Видання “Час” (Фюрс).

³ Псевдонім Григорія Костюка.

Тут можна перейти до Вашого Леонтовича.¹ В своєму роді це, на мою думку, річ майже бездоганна. Річ надзвичайно тонко написана: настрої утоми, творчих мрій, переплетення двох світів – українського, так би мовити, побутово-сільського і інтелегентсько-творчого, напруженість років революції, почуття приреченості, але без накопичення жахів і передчуттів, без найменшої вульгаризації, дуже тонко й душевно зроблений трагічний фінал – все це подано дуже тонко і вміло і, коли хочете, сміливо. Здається, і досі невідомо, хто і чому остаточно убив Леонтовича: чи були там якісь нотки політичні, чи ні. Чи я помиляюся? Якщо це так, то у Вас дуже вміло розкрито і водночас не розкрито суть убивства. Засіб розкривати образ піснями – дуже заялозений і тому ризикований. У Вас він поданий так, що заялозеності не відчуваєш, хіба на самому початку.

І все-таки я кажу: в своєму роді. Бо все-таки це настроєвий образок, а дія загнана на абсолютному задній плян, про неї можна тільки здогадуватися, характери – тільки проекції чогось на марійне тло. Кінець-кінцем, уся новеля такою ж мірою портрет Леонтовича, як і просто ілюстрація до пісні про сон, про життєву втому. Ви скажете: я не міг дати акції, бо обмежений фактичним матеріалом. Ви матимете рацію тільки почасти. Всякий матеріал можна подати конкретно. Як це можна було б тут зробити, я сказати не можу, бо якби знав, то сам би писав такі речі, але глибоко певний, що взагалі це зробити можна. Але, повертаючися до того, що я говорив перед цим взагалі: це не значить, що так зроблену річ треба викинути. Спробуйте подумати над іншою можливістю. Коли ж не вийде інакше, то – знову ж таки кажу – в своєму роді ця новеля цілком заслуговує на повну увагу й схвалення.

З дрібниць: “забитий мужик” – двозначно. Може, краще “затурканий” чи щось інше? Розумію схрещення лексики сільської з інтелегентською (фантастичний, ксилофон тощо), але “сонце стиглою помаранчею” все-таки здається мені надто сміливим і ледве чи потрібним.

Останнє: чи хочете десь у журналі цю річ видрукувати, чи ні. Я б міг посвятити її “Звену”, яке тепер є орган МУРу на Австрію², або “Хорсові”³, перше число якого виходить друком незабаром у Регенсбурзі (Гол. редактор – І. Костецький, ще в редакції В. Домонтович і я), – журнал напрямовий – переважно шукальницьких, експериментальних течій нашої літератури.

Про “Іванка” коротко. Дуже добрий етюд дійсності, взятої частково (і саме в цій частковості інтерес, бо інакше був би свого роду “Ванька Жуков”) очима хворої дитини. Трагічна лірика.

Бажаю Вам всього доброго, пишть і присилайте твори. А все-таки, не гвалтуючи себе, спробуйте писати не настроєво. А?

Ваш Ю. Шерех.

№ 3

Мюнхен, 8.3.1947.

Високошановний Олександрє Івановичу!

Нарешті вибрав час, щоб прочитати Ваш останній присил і бачу, що дуже недобре, що не прочитав його раніше. Бо Вашого “Великого художника” можна було б десь пустити в рух на Шевченкові дні. Я б і тепер зробив це і навіть без Вашої згоди, якби знав, що нарис не був ніде друкований. Але Ви так глухо про нього написали в листі, що я не певний, а тому мушу тримати його без руху, поки не діждуся від Вас докладніших пояснень.

¹ Ідеться про новелу О. Смотровича “Final (Пам’яті Леонтовича)”, написану 1946 р. Вміщена у збірці новел “Ночі” (1947, Німеччина: “Голуба Савойа”, самвидав); передрук у кн.: Смотрович О. Подорож у країну ночі. Оповідання. Новели. Відгуки. Листи. / Упоряд., примітки, передмова В. Мацька. – Хмельницький: Просвіта, 2010. – 384 с.

² “Звену” – журнал літератури, мистецтва і критики, який видавався в Австрії під редакцією В. Кримського.

³ “Хорс” – збірник красного письменства, критики і перекладів. У зв’язку із браком коштів вийшов лише один збірник.

Написаний він добре, але я не підходив би так до малярства Шевченка. Реалізм – поняття досить неокреслене і завжди треба говорити, що це за реалізм і що ми під ним розуміємо. Бо можна вважати Федотова й Венеціанова за реалістів, а можна – Рєпіна, а можна й Серова. Натомість я б більше говорив про стосунки між малярством Шевченка і національною нашою малярською традицією – тема, скільки знаю, майже не ставлена. Але це моє суб'єктивне бурчання, а поза тим нарис вартий все-таки друку.

Тепер про Ваші нові новелі. У “Ой видит Бог” я, правду мовити, не вбачаю якихось принципово нових для Вас елементів. Що лаконічність доведена в ній майже до загадковості, – це тільки ускладнення старої Вашої лаконічності. Опис процесії – в пляні Коцюбинського все-таки. Тематично він нагадує “Він іде”, стилістично – збігів нема, але є щось спільне в загальному дусі. Діялог – нормальний для Вас “мужицький”. Кінцівки і діалогу і опису – чисто імпресіоністичні.

Зате “Сволочовській дом” видається мені недоробленим, дискусійним, але цікавим. І для Вас дотеперішнього зокрема цікавим. Псує оповідання: початковий опис Парфентьєвіча – все-таки народницький, він дає фальшивий “ключ” до дальшого і тому перше адресування до читача на ст. 2 дратує і видається зривом стилю. Щось не на місці і в епізоді з привидами, – не знаю, що саме: чи те, що він довгий, чи те, що він взагалі зайвий, чи може його анекдотичний характер. Зате макабричний рух по поверхах з фіналом на горіщі дуже добрий задумом і загалом відповідно колючо зроблений. Тут адресування до читача тільки збільшують трагізм іронії, оте “з себе сміється” і загалом колючість ця у Вас мені нова і дуже симпатична. Це оповідання я б дуже хотів у котрому-небудь із наших журналів надрукувати, але треба, щоб або Ви переробили початок, або мені доручили його трошки скоротити й відредагувати (краще – перше, але не надто зволікаючи). Дуже я цікавий тепер на “колючого Кам'янець”.

Щоб Вам вислали “Літ. Зошит”². І, доб'юся, коли буду в Ульянові на з'їзді³.

Листа цього тепер не висилаю, бо маю надію, що Ви будете в Ульянові. Якщо ні, то пушу його там. А шкода, коли не приїдете, бо передбачається бій або попросту маленька драчка, і Ви зразу побачили б наші літераторські звичаї (“Нрави у нас, сударь, жестокие”) зблизька, а це не те, що здалеку.

Щиро бажаю всяких успіхів

Ваш Ю. Шерех.

№ 4

Дорогий Олександрє Івановичу!

Історія, про яку Ви пишете, дуже прикра. Єдине, що я тим часом можу сказати на виправдання, що теперішній “ЛЗ” (від ч. 2) не має нічого спільного з попереднім, бо тоді це був додаток до “Вістей” під ред. Багряного й Гака, а тепер – орган МУРУ під ред. Самчука. Тому не знаю, чи варт Ваше вето поширювати й на нього. Але тим часом я переслав Ваш лист до нової редакції на дознання й висновки.

Початок “Свол. Дому” [новела “Сволочовський дім”. – Л. Т.] дістав, але текст новелі зараз не в мене, а на рецензії, тому не можу порівняти.

¹ Попередній псевдонім О. Флорука-Флоренського.

² “Літературний Зошит” (ЛЗ) – літературно-мистецький додаток до заснованої українськими політичними емігрантами газети “Українські вісті” (1945–2000, Німеччина, США). Виходив у Німеччині 1947 р; усього побачило світ 5 номерів, 4/5 – спарений. У ч. 1 була надрукована новела “Гість”, а в ч. 4/5 – новела “На межі” – обидві підписані псевдонімом Олександр Кам'янець.

³ II-ий з'їзд МУРУ відбувся в Ульянові 15-16 березня 1947 р. Було обрано нове правління на чолі з У. Самчуком, заступника голови Ю. Шереха, членів Б. Подоляка, Ю. Дивнича, С. Гординського, Ю. Косача, кандидатів В. Державина, Я. Славутича. Доповіді: “Року Божого 1946” Ю. Шереха (надрукована в “Арці”), “Наша літературна проза 1946 – початку 1947 року” В. Державина, “Обрії нової драми” Ю. Косача (про проблеми західноєвропейської та української драми).

Чекаю Вас “в особі”. На жаль, офіційним папірцем тяжко мені Вам служити, бо не маю ані німецької машинки, ані печатки. Та це, здається, тепер і не потрібно. Я ж іще рік тому їздив до Ганн.[овера]. Без нічого.

На випадок, що Ви не зразу приїдете, пересилаю Вам мої найкращі побажання й Великодні привітання.

З ШИРОЮ ПОШАНОЮ

Ю. Шерех.
Мюнхен, 8.4.47.

№ 5

Високоповажний Олександрє Івановичу!

Винен. Не писав, поки не прочитав збірки (одержав, дякую), і досі не мав змоги прочитати (крім поточної праці, готую новий курс для університету). Саме тому, що цікавлюсь і хочу прочитати “з пристрастієм”, а не в трамваї.

Чому нічого не присилаєте до “Арки”¹? (Оповідання, статті про лірику, мистецтво, хронічку).

Не гнівайтесь.

Ваш Ю. Шерех.
1.10.47

№ 6

Мюнхен, 3.6.47.

Високоповажаний Олександрє Івановичу!

З Вашого довгого мовчання бачу, що Ви на мене сердитесь за історію з Вашою новелею й досі, хоч моєї в тому вини нема й найменшої. Правда, Ви можете відповісти, що мовчав і я, але я мовчав не чому-небудь, а просто тому, що дико переобтяжений роботою і страшно погано себе почуваю. Втома опанувала мене цілковито. Мушу буквально примушувати себе до кожного руху – фізичного чи ментального. Так і лежав би цілий день у тупому безрусі. Треба б поїхати куди-небудь відпочити, але, по-перше, куди, а по-друге, маю в університеті лекції аж до кінця липня, тож повинен якось дотягати.

Отже, сподіваюся, що Ви на мене сердитися не будете, а найкраще, якби Ви таки здійснили Ваш давній задум і приїхали в наші краї.

З новелями Вашими справа така: з “Л.З.” ч. 4-5 вмістили Вашу “На межі”. Цього разу мусіли не покалічити (за винятком неминучих, звичайно, друкарських помилок). Напишіть, чи так. “Сволоховській дом” мусить іти в другому або третьому числі “Арки”. Перше число її виходить (серби кажуть “излази” – краще було б і нам перейняти цей термін при наших темпах) цими днями, а як тільки вийде перше, то далі мусить виходити регулярно щодва тижні. Решту тримає Подоляк² для другого альманаху “МУР”, який саме тепер мусіли передати до друкарні.

Дуже радий, якщо буде у Вас нагода видати збірочку окремо. Тільки, сподіваюся, справжнім друком? Цикльостилем краще не видавати. Але якби вона чомусь затрималася, то все-таки надії на вміщення Ваших новель не втрачайте.

Монографію про Кармалюка, друковану в Харкові, я знаю тільки А. Хвилі³. Вона трохи однобічна і не дуже наукова. Тут я її ніде не зустрів. Про це, власне, треба було б порадитися з нашими істориками.

¹ “Арка” – щомісячний журнал, присвячений проблемам літератури, мистецтва та культури. Видавався у Мюнхені від липня 1947 р. до травня 1948 р. як додаток до газети “Українська трибуна” в рамках діяльності МУРу. Головними редакторами були В. Петров та Ю. Шевельов, оформлював журнал Я. Гніздовський. Вийшло 11 чисел журналу. На початку 1990-х рр. у Києві було здійснено спробу відновити цей журнал.

² Псевдонім Григорія Костюка.

³ А. Хвиля видав 1936 р. книжку “Устим Кармалюк”.

На Вашій зоні є Крупницький¹, у нас тут Полонська-Василенкова² і Оглоблин³. Як приїдете, влаштую Вам побачення.

Нарешті теоретичне питання: про права редактора. Я думаю, що редактор має і ширші права: і скорочувати і змінювати, але тільки за згодою автора, а при змозі – ще краще – і його руками. Голова добре, а дві краще. Тільки в усьому в житті вирішує такт і взаєморозуміння. З Вами повелися неправильно не тому, що схотіли якихось змін, а тому, що зробили їх самовільно. До речі, скільки я міг розслідувати, історія була особливо трагікомічна: технічний редактор не міг всадити Вас у відведене Вам місце і, нічого сумняшеся, вирізає той абзац, який саме перевищував призначені для оповідання ліміти. Слово честі, і сміх, і сльози. І от Вам наша література взагалі в сконцентрованому символічному образі!

Чекаю Ваших зауважень про “На межі”. Бо ніколи не можу гарантувати, що справа обійдеться без діяння славнозвісної, ще гоголівської свині, яка візьме й вкраде папір з присутствених мєст... Таке саме сталося з моєю статтею в першому альманасі. І що ж? Писати спростовання і протести? Вже нема сил. Все одно кругом бурі свині, і нікуди від них не врятуєшся.

Одначе мусимо дотримуватися не менш традиційного українського: “А ти, Марку, грай...”. Отак, між свиньми і тим безнадійним (Контра спем сперо) Марком і йтиме життя.

Не сердьтеся ні на що, пишть, присилайте, приїжджайте.

Щиро Ваш Ю. Шерех.

№ 7

Мюнхен, 26.XI.47.

Високоповажаний Олександр Івановичу!

Я затримав листа, бо хотів послати його не пустим. Тепер уже моху присовокупити до листа копію рецензії на “Ночі”. Піде вона, мабуть, в “Українську трибуну”⁴ і, може, допоможе збутові Вашої книжечки. Але при цій нагоді хочу Вас

¹Крупницький Борис Дмитрович (1894–1956) – український історик. Доктор філософії (1929, Берлінський університет), професор (1941, Український науковий інститут у Берліні.). Дійсний член Наукового товариства імені Шевченка та УВАН; після відступу Армії УНР до Польщі, у бойових діях якої брав участь, був інтернований у табір для вояків у м. Каліш; емігрував до Німеччини. Навчаючись у Берлінському університеті, спеціалізувався на східноєвропейській історії. Викладав в УВУ (Мюнхен) та ін. Автор понад 140 праць (українською, німецькою та англійською мовами) з української історіографії XVIII–XX ст. та ін.

²Полонська-Василенко Наталія Дмитрівна (1884–1973) – історик, одна із провідних представниць державницької школи в українській історіографії, авторка майже 200 наукових праць, присвячених історії Запоріжжя та Південної України. Дійсний член Наукового товариства імені Шевченка, академік УВАН та Міжнародної Академії наук у Парижі (з 1953 р.). З 1916 р. – приват-доцент Університету св. Володимира; 1918–1924 рр. – вчений секретар та викладач Київського археологічного інституту та ін.; 1938–1941 рр. – старший науковий співробітник сектору історії феодалізму Інституту історії України АН УРСР. У листопаді 1940 р. відновила професорство в Київському державному університеті. У жовтні 1941 р. очолила Археологічний інститут, а із грудня того ж року й Київський центральний архів давніх актів; 1942 р. – співробітник Музею-архіву переходової доби м. Києва. У вересні 1943 р. виїхала спочатку до Львова, потім емігрувала до Німеччини. Професор УВУ у Празі (1944–1945) та Мюнхені (1945–1973); декан філософського факультету УВУ (1945–1972). Дійсний член Українського історичного товариства (1965–1973).

³Оглоблин Олександр Петрович (1899–1992) – український історик, архівіст. Доктор історії української культури (1926), професор. Президент УВАН (1970–1987). У 1921–1941 рр. (з перервою 1933–1938) – викладач Київського інституту народної освіти. 1930–1931 рр. був заарештований, звинувачений у буржуазному репродукуванні “схеми історії України”. Директор Київського центру архіву давніх актів (1932–1934); співробітник Інституту історії матеріальної культури АН УРСР (1935–1937); працював в Інституті історії України АН УРСР (1937–1941). 1942 р. очолював Музей-архів переходової доби м. Києва. 1943 р. переїхав до Львова, влітку 1944 р. – до Праги: викладав в УВУ. З 1945 р. – професор УВУ у Мюнхені (Німеччина). 1951 р. переїхав до США, де заснував та очолив низку товариств міжнародного значення, зокрема був головою наукової ради Східноєвропейських досліджень інституту імені В. Липинського (Філадельфія); був науковим консультантом для докторантів з історії України в Українському науковому інституті Гарвардського університету та ін.

⁴“Українська трибуна” (1946–1949) – громадсько-політичний тижневик (з 1948 – півтижневик) націоналістичного напрямку (під впливом ОУН С. Бандери), виходила у Мюнхені; видавець В. Пасічник, головний редактор спочатку З. Пеленський; у редакції працювали М. Глобенко, О. Лисяк, О. Питляр, В. Стахів, Д. Чайковський та ін. Одна з найпопулярніших газет української еміграції в Німеччині.

попередити про одну дику річ: звичаї в нашому літературному оточенні такі, що варт мові про що-небудь висловитися позитивно, як та особа стає смертельним ворогом Державина і може напевне сподіватися від нього цілковитого осуду. Тому я навіть вагався, писати рецензію чи не писати, але вирішив, що все-таки треба прорвати те мовчання, яке панує навколо книжки. А сподіватися обминути найбрутальніші лайки все одно не може ніхто, хто виступить у нас з друкованим словом. Якщо хочете, спробуйте задобрити його, виславши книжку йому і принагідно вилаявши мене якимись міцними словами.

Ваші рукописні оповідання я прочитав з великою приємністю. Найбільше мені сподобався “Фараон”. Не приховую одначе, що мене трошки лякає “зоценківська” мова, а надто не подобаються перекручення чужих слів. Мені здаються такі речі засобами трохи конячого характеру. Для “Арки” покищо передрукували “Гавкуна”, “Цукор” і “На третьому кілометрі” – не тому, що вони мені здавалися найкращими, а просто так склалося. Але не знаю, що буде з “Аркою” далі: у редакції вийшов конфлікт з дирекцією, і ми їй корпоре подалися до демонстративної димісії. Тепер можливі три виходи: або нас повернуть, або буде нова редакція, або журнал перестане виходити. Тому виконую Вашу просьбу: пересилаю Вам Ваші рукописи назад, лишаю собі тільки вже передрукованого “Фараона”, якого запропоную “Трибуні” або “Часові” (Не знаю, чи “Трибуна” взагалі містить оповідання). Три названі тим часом у розпорядженні “Арки”, отже, Ви можете поряdkувати “Надькою Мазною” і “Синіми”. Дуже добре Вас розумію, що пишуться речі гострі, яких нема де друкувати. У мене самого є ті есеї, про які я Вам казав, що їх нема де видати, хіба десь окремою книжечкою. Але бачу з мовчання про це в Вашому листі, що у Вас тепер стан невідповідний, отже, треба шукати іншої можливості. Дуже був би нам потрібний журнал ні з ким не зв’язаний і безстрашний, щоб на нього собак вішали, а він би робив своє діло під шум і виття. Але скрізь доводиться дивитися хазяїнові в рот: що скаже і чи подобається і чи можна...

Дуже дякую за вирізки. Повертаю їх, за винятком чотирьох: Фадєєва, Герасімова, Лейтеса і Розенталя. З приводу цих чотирьох мені хотілося б спорудити статеечку, але не знаю, чи можна: може, Ви самі маєте намір це зробити. Отож напишіть, чи маю я право на таке. Якщо ні, то я негайно вишлю їх Вам назад.

А що Ви скажете з приводу сочиненія господіна Донцова?

Як же Вам їхалось від нас, що тепер робите і який настрої. Чекаю також зауважень з приводу моєї рецензії.

Вітайте Вашу дружину.

З щирим привітом
Ю. Шерех.

№ 8¹

Мюнхен, 20.12.47.

Дорогий Олександрє Івановичу!

Спасибі за ліричного листа. Я зовсім не проти лірики в житті, коли вона щира. Біда наша в тому, що в нас злива лірики в літературі прямо пропорційна її посуї в житті.

Останній номер моєї програми: непритомність на Ludwigstr., падіння в болото, струс мозку, приставка санітарним автом додому і ось уже 12-ий день лежання з забороною читати і писати. Читав сьогодні Ваші новелі “нелегально”, а пишу тепер “революційно”.

Про ваші дві новелі-драми мені писати трудно. Бо враження від них – не критика, а читацьке. І воно дуже просте: Пожалійте! Не добивайте! Моттом до них справді

¹Цей лист вміщено також у кн.: Смотрич О. Подорож у країну ночі. Оповідання. Новели. Відгуки. Листи/ Упоряд., примітки, передмова В. Мацька. – Хмельницький: Просвіта, 2010. – С. 362-362.

могла би бути та фраза В. Поліщука, яку я навів у рецензії на “Ночі”¹. Але песимізм у цих речах зробився такий страшний і всеосяжний, що справді моторошно стає: не може наша кволенька нація вже витримати такі дози, таку концентрацію. Чи не вб’є це її?

І я покаюся: я зрадів, що я вже не редактор “Арки” (вся стара редакція з моєї ініціативи подалася до димісії з вимогою: мусить бути один редактор, не колегія). Бо моє становище було б надто важке: з одного боку, нема жадної причини забракувати ці речі. Якщо правда, що сила враження виміряє собою мистецьку вартість, то це речі великої сили і вартости. Але з другого, кажу одверто: я б побоявся. Просто б побоявся. Не того, що скаже якась партійна княгиня Мар’я Алексеевна – таких скандалів я не боюся. Я б побоявся відповідальности перед самим собою. Чи ми вже можемо собі таке дозволити? Чи сміємо? Та ж тема у попередніх Ваших речах була замаскована тим, що говорилося про советську людину. Я добре розумів, що це шифр, але свідомо не розкривав його прямого значення. Не тільки в рецензії, а може, в свідомості – і самому собі. Ви не пішли на мої хитрощі, і зірвали завісу. І тепер я боюся.

От вам одверто моє враження. Якщо хочете – це похвала. Якщо хочете – навпаки.²

Про долю Ваших інших оповідань: щось має бути в “Арці” 6, не знаю, що саме, бо хворів і верстки не бачив (шостої я ще редактор номінально). “Фараона” я дав за Вашим бажанням до “Трибуни”, але він, мабуть, не піде, бо взагалі вони оповідань не містять, а для різдвяного числа воно мало оптимістичне. Про ці Ваші нові оповідання Ви не написали, чи повернути їх Вам, чи кудись передати. Що я тепер нічого не редакую, то тим часом висилаю їх Вам, але коли хочете, щоб я їх кудись передав, пришліть знов. Охоче передам.

Дуже дякую за вирізки. Повертаю їх, крім (покищо) трьох: американської літератури, “Вопросов философии” і Рильського. Їх хочу ще – коли знов зможу писати – ще використати.

З Держ.[авиним] робіть, як хочете. Моя справа була попередити, які будуть наслідки. А побачите, що будуть такі, а не інші. Це доведено математично вже багато разів.

Про всякий випадок додам ще добрі різдвяні побажання Вам і дружині, бо не знаю, чи спроможу ще написати до Різдва – на машинці не можу, рукою дуже довго і не люблю, та й то заборонено, і голова через півгодини важка і водночас ватяна.

Пишіть, присилайте.

Ваш Ю. Шерех.

№ 9

Мю. 3.1.48.

Дорогий Олександрє Івановичу!

Все знов перекрутилось. Я єдиний редактор “Арки” з диктаторськими правами. Всі ознаки партійности усуваються. Журнал справді можна тепер зробити гарним. Від Вас я тепер хочу просити крім оповідань (на них я само собою сподіваюся) музичної хронічки, яку Ви свого часу обіцяли надсилати. Сподіваюся, на перший присил її зовсім скоро, а далі – на присили регулярно. Якби були і статті на теми

¹ Ю. Шерех-Шевельов цитує В. Поліщука у такому контексті: “Так, песимізм Смотровича – творчий; він правдивий навіть у своїй односторонності. Нам потрібний такий песимізм куди більше, ніж биття в барабани. “Тільки великі нації здолали мати великих скептиків” (Поліщук). Нам потрібні більше, ніж коли, скептики і песимісти – хоч не тільки вони” (*Олександр Смотрович*. Подорож у країну ночі “Ночі. Новели” // *Шерех Ю.* Друга черга. Література. Театр. Ідеології. – Сучасність, 1978. – С. 224.).

² О. Смотрович так прокоментував мені ці рядки в одному зі своїх листів: “Надсилаю також копію листа Ю.В. Шереха, у якому він пише про своє враження від надісланих до редакції ним “Арки” двох оповідань, які пізніше ввійшли до моєї другої, теж тоненької збірки “Вони не живуть більше” – “Звичайний день” і “Перед лицем чину”. У цьому листі, на мою думку, особливо цікавий той вступ, де він говорить про розкриття мною шифру. Дуже гостре і правильне спостереження” (лист від 6 лютого 2006 р.).

з мистецтв, то було б зовсім добре. Був би вдячний і за тогочасні вирізки, але не знаю, як при них унормувати оплату.

Дуже дякую за, як кажуть наші брати, “милу несподіванку” у формі Багдановіча¹ і за добрі побажання. Дозвольте відповісти Вам такими ж щирими і добрими.

Я ще хворий – і мені не кращає. Лежачи – працездатний, ходити не можу. “Арку” мені возять додому.

З глибокою пошаною Ю. Шерех.

№ 10

Мюнхен, 4.2.48.

Дорогий Олександрє Івановичу!

Цього разу я протримав Вас на довгій карантині, але якщо я не впорувася з листуванням, коли був здоровий, то тепер, коли я після години праці мушу (а такі мушу, хоч би і хотів не слухатися лікарів) пів години відпочивати, з цим іде зовсім погано. До того ж “Арка” була страшно запущена і довелося одразу працювати над редагуванням кількох чисел. Тепер, слава Богу, перше вже верстається, друге готує, а третє – на половину. Тому можу взятися до своїх кореспонденційних бооргів. (Два о – випадково, але можете розглядати їх символічно).

В шостому числі був Ваш “Цукор”. Якщо Ви і досі не одержали авторського примірника, то напишіть мені, я постараюся, щоб Вам вислали. В третьому має бути “Фараон”. Страшні речі хай трохи полежать. Тут про мене і так усякі капості поширюють, а в другому числі я ще міщу одну бомбу (статтю одного російського емігранта на російську тему), так що боюся зразу робити скандал ще більшим. Якщо це минеться благополучно, то в наступних числах уміщу і Ваші драми. Покищо хай ідуть речі більш безневинні. З тих трьох речей, що Ви мені останнього разу прислали, я б з найбільшою охотою видрукував “Наследственность”, тільки назву я б усе-таки переклав на українську мову, бо це вже виходить не по-винниченківськи навіть, а по-горбуновськи. А воно ж Вам і не потрібно і не відповідає суті Вашого оповідання. Бо це на анекдота, а назва для анекдоти. Тому присилайте новий варіант або поправки до старого.

На статтю Вашу і на хроніку Вашу я теж дуже охочий, але зловживати Вашим здоров’ям не буду. Перше число вийде, на жаль, без музичної хроніки зовсім. Стаття, правда, є. Заяви про смерть Кам’янця² не надсилайте, я при нагоді сам перекажу це Славутичеві. Мусимо бути готові до змін прізвищ і не такого порядку.

І, нарешті, лірика в нашому житті. Без неї жити не можемо, але з нею – можемо тільки пропасти. Це як у казці з трьома шляхами. Практично? Вихід бачу тільки один: відгородити для особистого користування ліричний закапелок, але туди нікого (або майже нікого) не пускати. А поза тим – переборення ліризму. Якоюсь мірою Донцов мав тут рацію, – хоч, як звичайно, глупо забрїхувався в цілому. От німці: вони мають усі організовану відгороджену лірику, а поза тим у них – дисципліна, навіть бараняча. Нам дисципліна не підходить, а щось має бути поза закапелком. Може, розмах? Патос? Це питання розв’язується не апріорно, його треба виводити з нашої історичної психології. Он Ваші кумасі з “Спадковости” теж свою лірику сховали, а ми ж знаємо, що вони, відьми, ліричні. Тільки поза лірикою в них – чуже, а треба, щоб було своє.

Ну, досить кололіричної нелірики. Привіт Вашій Дружині. Доброго здоров’я. Як будете здорові, – всячеських матеріалів.

Щиро Ваш Ю. Шерех.

¹ Максим Багданович (1891–1917) – білоруський поет, прозаїк, публіцист, літературознавець, перекладач.

² Очевидно, ідеться про зміну псевдоніма Кам’янець на Смотрич.

Дорогий Олександрє Івановичу!

Цього разу мовчите вже Ви, і це мене турбує. Чи Ви не занедужали бува?

Чи не розсердилися, що я притримав “Перед лицем чину”? Не сердьтєся. Моє становище тут не легке, мушу якийсь час зважати на наших “моралістів”. Але це не вічно. Оповідання ваше йде в третьому числі “Арки”.

Повертаю Вам використані вирізки. Дуже за них дякую. Вони будуть у 2 і 3 ч. “Арки” в відділі “Совети воюють з мистецтвом”. Сподіваюся, що Ви мене не будете лаяти за те, що я їх трошки покреслив. Коли маєте ще що-небудь цікаве і не шкода, то пришліть це.

А головне, напишіть, що з Вами.

Щиро Ваш Ю. Шерех.

Дорогий Олександрє Івановичу!

Дуже дякую за вирізки. Вони справді цікаві. Шкода, що Ви відмовляєтеся від гонорарів за них, бо на 3/4 відділ “Совети воюють з мистецтвом” складається за Вашими вирізками. Частина з них повертаю тепер, решту – використавши. У музичному поході нема нічого дивного по суті, дивно тільки мені, чому треба так популяризувати цю постанову¹, обговорюючи її на заводах тощо. В чому тут справа? Як Ви думайте про це?

Чи прислали Вам нарешті гонорар? Я в цій справі “інтервенював”. Напишіть. У третьому числі йде Ваш “Гавкун”, у п'ятому “Спадковість”. Розриваючи Авгієві стайні архівів старої редакції, я натрапив на Ваше “На третьому кілометрі”. Що Вам тепер пишеться?

Добре Вам називати моїх “противників” целкоперами. Але ж це з'єднана сила “меценатів”, “політиків” і попів. І вдійте що-небудь протії неї! Становище моє вельми слизьке, і закінчиться все це раніше чи пізніше остракізмом на зразок Винниченкового. Проте, поки можна, я стараюся “протаскувати” сміливіші речі. Однак мушу тим часом не зачіпати безпосередньо хоч би “революціонерів”. І тому мушу покищо замаринувати Ваші справді добрі речі.

Маю до Вас просьбу таку: тут нема в продажі Вашої книжечки, а я висилаю двом знайомим до Америки всі тутешні цікавіші видання. Тож пришліть мені, коли ласка, як кажуть білоруси, два примірники, а я Вам негайно вишлю гроші. Ще один примірник просить Косач. Він має зв'язки з німецькими видавництвами й перекладачами і вже багато переклав (його “Ноктюрн” можете читати в березневому числі “Каруселі”). Тож він каже, що хотів би що-небудь перекласти для німецьких журналів і з Вашого. Звичайно, Косач є Косач, і тому я не можу ручитися, що Ваша книжка того ж дня не опиниться десь під ліжком або ще деінде. Але якщо хочете, то ризикніть: а може, він доведе до пуття.

Я почуваю себе все ще не добре, але краще, і думаю зробити першу вилазку після хвороби на з'їзд до Штутгарту² і навіть прочитати

¹ Ідеться про постанову Політбюро ЦК ВКП (б) “Про оперу “Велика дружба” В. Мураделі від 10 лютого 1948 р. (газ. “Правда”, 11 лютого 1948), поставлену у Большому театрі СРСР у дні святкування 30-річчя Великої жовтневої революції, де викривався “формалістичний напрям у радянській музиці як антинародний”.

² III-й з'їзд МУРу у Штутгарті відбувся 11-12 квітня 1948 р. Було обрано нових членів: Б. Кравціва, Л. Коваленко, Ю. Дивнича, Я. Славутича, М. Бажанського, кандидатів В. Міяковського, І. Коровицького. Доповів: “Року Божого 1947” Ю. Шереха (надрукована в “Нових днях”), доповідь Ю. Бойко про українську “підсоветську” літературу, Є. Маланюка про виключення зі спілки радянських письменників А. Ахматової і М. Зощенка та його наслідки, Ф. Дудка про письменників-реалістів, “Декілька прикрих питань” І. Костецького.

там доповідь. Чи будете? Може, беріть Павла Йосиповича¹ і приїжджайте разом?

Привіт Вашій дружині.

Щиро Ваш Ю. Шерех.

Напишіть враження про “Арку”. Чи не матимете охоти відповісти Лиськові?²

№ 13

Мюнхен, 1.V.48.

Дорогий Олександр Івановичу!

Як же той концерт, заради якого Ви не схотіли відвідати нашу кунсткамеру геніїв і талантів і просто чорт-зна чого?

Сподіваюся, що він трошки розвіяв Ваш скепсис. Бо коли щодо Дмитренка³ Ви маєте стовідсоткову рацію – ті ілюстрації справді свинствуваті, то з “Серафікусом”, на мою думку, не зовсім. Автор його, звичайно ж, в жадному разі не з цап’ячою борідкою, а весь “обтекаемый”, а це речі зовсім різні. І хоч я особливих симпатій персональних до нього не маю і в житті він порядна свиня, але все-таки чоловік він вумний, а тому і говорить дещо, не позбавлене інтересу.

“Арка” виходитиме й далі, але ліцензію вона ледве чи матиме, бо ліцензії в нас – геніальний принцип – поділяються не за вагою видання для національного культурно-політичного життя, а за тим принципом, щоб кожна партія мала по органу. З цього погляду “Арка” залічена по відомству “б”, а ті вже мають “Час”⁴, отже, коли б дати їм другу ліцензію, це порушило б рівновагу сил. І так мельниківці мають тільки “Комаря”⁵.

Тепер про Ваші новелі свіжого присилу. Найцікавішими мені здаються “В дорозі” і “Байдужість”. Але стилістично вони мені здаються ще трошки недоробленими. В першій надто літературно і чужим тілом звучать вставки про рух поїзда, хоч вони сюжетно й потрібні. В другій “міркувальний” монолог якимось неузгоджений в тоні з описом епілептика (натуралістичним) і кінцевими фразами про ритм серця (урочистими, а не гістеричними). Це відтинки майже музичні, їх цитатами не обґрунтуєш, але я думаю, що Ви це самі вже тепер відчуєте. Зате ідея дати гістерію через байдужість – блискуча і глибока. Менше подобаються мені “Три новелі”. Підкреслення “фізіологічних” деталей (коти, штани, тощо) часами надто уперте, а людяне – ехт-меншліхес, що звичайно рятує такі речі, надто приглушене. Мені здається, що Ви сердилися, коли

¹ Ідеться про Петренка Павла Йосиповича (15.12.1903 – 11.09.1982), дослідника української, переважно класичної літератури, енциклопедиста за рівнем знань і великого книголюбця, збирача рідкісних книг і автографів, з яким О. Смотрича поєднували як Харків, так і Ганновер. П. Петренко народився в с. Рублівка (тепер Велика Рублівка) Котелевського району на Полтавщині; у 1924 р. закінчив факультет мови і літератури Полтавського інституту народної освіти, 1930 р. – аспірантуру при кафедрі мови і літератури Харківського інституту народної освіти і захистив дисертацію на тему: “Григорій Квітка” (опублікована 1931 р.); професор О. Білецький запросив його до участі в написанні “Загального курсу історії української літератури”, який він редагував. Крім наукової праці, Павло Йосипович викладав у вищій школі. У 1930-ті рр. з 5-річним терміном опинився в Ухт-Печорському таборі; 1938 р. був звільнений за умови проживання у Липецьку, тоді як сім’я залишилася в Харкові. З початком війни німці захопили Липецьк, і П. Петренко пішки прийшов до Харкова. Далі з родиною опинився в таборі переміщених осіб ім. Лисенка у Ганновері, де ентузіасти відкрили гімназію для навчання українських дітей і Петренко, окрім наукової роботи, почав викладати українознавство. Розпочинає він і новий період своїх наукових досліджень із літератури (його книжка “Трагедія Миколи Хвильового” вийшла під псевдонімом О. Ган; 1947, Н. Ульм; Авгсбург). На початку 1950-х рр. Петренки переїхали до США (м. Сент-Пол, штат Мінесота); до виходу на пенсію працював на заводі; у вільний час він читав лекції в українській громаді для студентів і слухачів парафільної школи, а також продовжував працювати літературознавця.

² Ідеться про Зиновія Лиська (1895–1969) – емігранта з Галичини – композитора, фольклориста, піаніста, педагога, музичного редактора та критика, котрий більшу частину життя провів за кордоном – спочатку у Чехії, Німеччині, а згодом у США (з 1961 р. займав посаду директора УМІ у Нью-Йорку). “Арка” у ч. 2 вмістила досить не “модерну” як для модерного журналу української еміграції дискусійну статтю З. Лиська “Джезова недуга”, у якій, заперечуючи джаз як музичний жанр (витвір “негського світу”), порушує питання традиційної та антитрадиційної концептуалізації нації, взаємовідношення модернізму і традиції, ідентичності й еміграції.

³ М. Дмитренко – ілюстратор. Ілюстрував, зокрема поезії В. Барки (“Арка”. – 1948. Ч. 2 (8). – С. 34-35).

⁴ “Час” – у цій газеті мурівці друкували “Малу Бібліотеку МУРу”.

⁵ “Комар” – додаток до інформаційного видання ОУН “Наша думка” (Мюнхен).

писали ці речі. На що? Це: не має значення: на себе, на погоду, на людей. Я дуже люблю сердитих і жорстоких письменників, але в момент писання, по-моєму, письменники не мають права сердитися. Може, я помиляюся?

“В дорозі” і “Байдужість” радо надрукую, але, може, Ви ще схочете зробити в них стилістичні зміни? Час ще є, бо ще спершу має піти вже складена “Спадковість”. Тим часом “Три новелі” повертаю, а ті затримую “впередь до особого распоряження”.

Повертаю також вирізки, котрі вже використані. Може, там не всі Ваші, але інші господарі відмовляються, а Ви можете прочитати, що не Ваше, і лишити, в себе або викинути. Думаю, що не будете сердитися, що я їх трошки помалював. Це мені полегшує роботу з ними.

За книжки дякую. Дві поїхали до Америки, третя жде Косача, якого я давно не бачив на живі очі.

Привіт Вашій Дружині і – хоч запізнене – побажання добрих свят і післясвяття.
Щиро Ваш Ю. Шерех.

№ 14

Мюнхен, 15.3.1949.

Дорогий Олександрє Івановичу,
вбачте, що досі затримав Вам відповідь. Можу прослатися на прецедент: колись Ви мені довго не писали, а потім пояснили, що зацікавилися музикою. От і в мене була музика, тільки моя музика називається мовознавство. Дістав замовлення на одну працю з мовознавства і забув про все на світі, віддавши їй. До того ж можливість виходу залежить від своєчасної подачі рукопису, тож і фізично (а не тільки психологічно) не було часу. Праці я ще не скінчив, лишилося на який місяць, думаю, але зробив собі дводенну перерву, щоб написати хоч би найважливіші листи.

Мою думку про Вашу книжечку Ви знаєте ще перед виходом її¹. Це добре, що є люди, які пишуть поза програмами, а по-людськи і які говорять, що людина – свиня. А стримана манера, добрі пуанти в кінцівках самі за себе говорять. Інша річ, що такі речі наша “суспільність” або замовчить (у кращому випадку) або змішає з болотом. Внутрішня небезпека була там, по-моєму, тільки одна: небезпека андрєєвщини з її ляканням. У Ваших жидівських оповіданнях, часом, ця небезпека побільшала. Короткість фрази з повтореннями (думаю, що німцям буде трудно розібратися в усіх цих повторюваних іменах і по батькові) часом перепідкреслює страшне, а тоді стриманість автора починає здаватися навмисною, – щоб сильніше злякалися. Переверте моє враження, а якщо я маю рацію, то цього не має бути. Друге: оповідання витримані в одній манері. Трохи одноманітній. Але це манера, а не сам автор. Було б, мені здається, краще, якби додати до цього циклу інший, хоч маленький, але в іншій манері написаний. А принцип поєднання – він сам просить: людина в її малости і великості в малому (хоч неґативне у Вас сильніше, маю враження – щиріше), – але десь у зовсім інших обставинах.

І в тому другому циклі не повинно бути тих психологічних павз, на яких тримаються ці речі, бо часом ці павзи аж такі виопуклені, що дорівнюють чеховським. А час наш ох не павзовий.

Говорити, зокрема, про німецького читача мені важко. Ніяк його не збагну, хоч дещо і пишу для німців. З одного боку, нібито воно і відповідає йому саме своєю павзовістю, а з другого, Бог його знає, які в них можуть постати асоціації. Я часом мав реакції, для мене цілком несподівані. Тут один спосіб: пробувати і ризикувати. Якщо це у Вас зв'язане з вкладом грошей, то справа, звісно, гірша.

Тож іще раз не гнівайтеся за довге мовчання і при нагоді пишть. Привіт Вашій Дружині.

Ваш Ю. Шерех.

¹ Очевидно, ідеться про книжку прози “Вибране”, яка вийшла в Торонто 1952 р.

Дорогий Олександрє Івановичу,

Ваші нові оповідання я прочитав не відриваючися. Вони дуже цікаві і рівні, а це останнє дуже багато важить.

Але спершу поясню затримку цього листа і те, що я тільки тепер зміг прочитати їх. Спершу мав возню з мешканням (зверніть увагу на нову адресу), а потім треба було терміново докінчити замовлену статтю для шведів.

Отже, оповідання рівні, випадає тільки "Вечір". Це оповідання мені не подобається. Сама тема – смерть через дитину здається мені затасканою, а потім це єдине, де ще є від того андрєєвського "лякання" читача, яке я вже колись лаяв у Вас. В самій техніці діалогу "Вечора" я вбачаю багато зайвого тупцяння.

Але в інших діалог па пружинах, логіка діалогу схоплена блискуче, і то в обох виявах – лаконічно-недомовному в одних оповіданнях, просторікуватуому в інших. Прекрасно, що оповідання без філософії і без ідеології, саме тому вони ідеологічні і промовляють. Тільки останні двоє скидаються на програмові, але тоді це ідеологія "Цілуй її, бо молодість не буде", – я думаю, що такої філософії краще було б уникнути, не знаю, як це зробити. Дуже добре, як на мене, те, що оповідання без характерів. Себто зрозумійте мене правильно, характери скрізь вимальовуються, але вони вимальовуються, так би мовити, мимоволі, бо без них не обходиться, але автор зовсім не накидає їх і не хвалиться, що от, мовляв, уміє написати характер, і не характер вирішує хід подій. З цього погляду випадає з стилю "Парк", де надто пахне характером, та ще й чи не з "Чудесного сплава" Кіршона¹. Це недобре.

Мені здається, що з цих вихідних позицій Вам можна стартувати тепер у повість або драму, – не знаю, у що саме. Вас підстерігають небезпеки: Андрєєво-Винниченки майже вже втратили небезпечність, а все-таки це іноді слід оглянутися і в цей бік. Зате Костецький–Гемінгвей вимагають активного відштовхування.

Пара зауваг до мови. Персонажі неподібно погаличанили свою мову: зарано, запізно, що, і не правда в кінці питань (нормально: а і правда), також на початку фрази (гал. з німецького авх). Вони ж не емігранти. Натомість у автора деякі зайві тут русизми: це ж уже не Сволочовка, тут мова має бути неутральна. Бережіться нового виду манерности: повторювання тих самих реплік, напр., на ст. 35, чисто літературних конструкцій (Ще мить, і...).

Ну, оце і все тим часом. Я дуже радий, що Ви живі. Багато вже вмерло.

Оповідання їдуть земноводною поштою слідом за цим листом.

З Вашою оцінкою еміграції і літератури я не згодний. Що еміграція свинство, це Ви маєте рацію. Що вона, якщо повернеться додому, буде чужою і незрозумілою, це теж так. Але що вона нічого не може створити, то це, звичайно, не так. Большевики свої програми творили на еміграції, як і Масарік і Пілсудський. Найкращі твори польської літератури творилися на еміграції. Ні, я думаю, що ще можна жити і творити, хоч я не сподіваюся колись бути дома.

І з літературою. Видавати книжки треба. По-перше, література в наш час все-таки тільки те, що пройшло друкарню. Добре це чи погано, але це так. По-друге, мало що може бути з Вами і з Вашою машинкою. 1000 примірників це все-таки не три. Отже...

З того, що Ви пишете про оригінал і переклад Ваших оповідань, робіть і висновки: якщо буде друкований переклад, то хай там буде зазначено, що це переклад. Тоді це навіть добре – для всіх. З самими росіянами включно.

Ви ще хочете про себе, себто мене, але місцю кінець, відкладімо до наступного разу. Вітання Вашій дружині, добрі бажання.

Ваш Ю. Шерех.

¹ Володимир Кіршон – радянський драматург, автор ліричної комедії про радянську молодь "Чудесний сплав" (написана 1933 р., видана в Москві 1934 р.), яка обійшла чи не всі професійні й аматорські театри колишнього СРСР.